

**TRADHISI ING PASAREYAN SAWUNGGALING LIDAH WETAN LAKARSANTRI SURABAYA
(TINTINGAN FOLKLOR)**

Ryan Rizki Mediansyah

Pembimbing: Dra. Suwarni, M.Pd.

S-1 Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, FBS, UNESA (ryanmediansyah@mhs.unesa.ac.id)

**Abstrak
ABSTRAK**

Tradhisi Pesareyan Sawunggaling isih kajaga nduweni daya pangaribawa kang gedhe tumrap bebrayan ing Lidah Wetan. TPS nduweni sambung raket karo ngugemi tradhisi Jawa ing Lidah Wetan, daya pangaribawa ing babagan agama, ekonomi, lan kapitayan. Wujud legendha uga nduweni kaprabawan kang gedhe tumrap kiwa tengene, bisa kabukten kanthi anane pawongan kang prasasat ora tau sepi tumuju ing pasareyan Sawunggaling saperlu ngaji, ziarah, lan liya-liyane.

Underan saka panliten iki, yaiku: (1) Kepriye mula buhane TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya, (2) Tradhisi apa wae kang ana ing Pasareyan Sawunggaling lan masyarakat sakupenge, (3) Ubarampe apa wae kanggo nyengkuyung TPS, (4) Kepriye makna tradisi kang kinandut sajrone TPS, (5) Apa fungsine TPS. Ancas saka panliten iki, yaiku: (1) Njlentrehake ngenani mula buhane TPS, (2) Njlentrehake tradhisi apa wae kang ana ing Pasareyan Sawunggaling, (3) Njlentrehake Ubarampe kanggo nyengkuyung TPS, (4) Njlentrehake makna tradisi kang kinandut sajrone TPS, (5) Njlentrehake apa fungsine.

Kanggo ngonceki prekara sajrone panliten iki nggunakake teori folklor Danandjaja, konsep legendha nggunakake panemune Danandjaja, konsep simbol lan makna nggunakake panemune Tuner kang dikutip sajrone Dharmojo, lan konsep fungsi nggunakake teori Bascom kang dikutip ing Danandjaja. Metodhe sing digunakake sajrone panliten yaiku dheskriptif kualitatif, objek panliten yaiku TPS, papan panliten yaiku pesareyan Sawunggaling, sumber dhata lan dhata panliten saka yaiku informan lan dhokumentasi, dene tata cara ngumpulake dhata lumantar observasi, wawancara, lan kuesioner.

Asil panliten iki nuduhake yen legendha Pesareyan Sawunggaling ngandhut sawijine sejarah lan ana gandheng cenenge karo mula buhane Lidah Wetan. Saliyane iku tuwuh tradhisi kang ngrembaka ing Pesareyan Sawunggaling ing antarane ziarah, kirab kadipaten Surabaya, lan megengan. Saben tradhisi nduweni ubarampe lan tata laku kang beda-beda. Ubarampe ziarah antarane: (1) kembang telon, (2) dupa lan tata laku antarane: (1) wudhu, (2) nemoni juru kunci. Tradhisi kirab kadipaten nduweni ubarampe antarane: (1) dupa, (2) kembang setaman, (3) panggang, (4) pitik ingkung, (5) kulupan utawa urap-urap, (6) gedhang raja, (7) tumpeng lan nduweni tata laku antarane: (1) resik-resik pesareyan Sawunggaling, (2) khotmil quran, (3) slametan, (4) pagelaran wayang. Tradhisi megengan nduweni ubarampe : (1) apem, (2) gedhang raja, (3) tumpeng, (4) pitik ingkung, (5) kulupan utawa urap-urap, (6) kembang setaman lan nduweni tata laku antarane: (1) resik-resik lingkungan masjid, (2) khotmul Quran, (3) ziarah makam, (4) kirab santri lan pengajian.

Piguna tradhisi Pesareyan Sawunggaling antarane: (1) minangka sistem proyeksi, (2) minangka alat pengesahan budaya, (3) minangka sarana pendhidhikan, (4) minangka alat pengendali sosial, (5) minangka alat hiburan, (6) minangka fungsi ekonomi.

Tembung Wigati: Tradhisi, Legendha, Folklor

PURWAKA

1.1 Landhesane Panliten

Suku bangsa Indonesia jumlahe akeh banget, saben suku bangsa nduweni ciri khas dhewe-dhewe antara siji lan sijine kang nuwuhake kabudayan kang maneka warna. Saka papan panggonan kang kapisah-pisah mau masyarakat nduweni kabudayan kang beda-beda. Ditilik saka segi kabudayan, antarane manungsa lan kabudayan kuwi raket banget sesambungan. Kabudayan iku sejatine ora bisa uwal saka uripe manungsa. Kabudayan kriptane dening manungsa kang nduweni akal lan budi. Kabeh tumandange manungsa lan gegayutane karo masyarakat dumadi saka kabudayan. Kabudayan kuwi ngemu teges yaiku minangka sakabehe pikiran lan asil saka cipta, rasa, lan karsane manungsa kang becik kanthi sarana niat ngupaya pamikiran manungsa kanggo luwih pinter, (Koentjaraningrat, 1987:15).

Kabudayan mau ora bisa uwal saka panguripan sabendina lan didadekake pedhoman kanggo urip bebrayan. Koentjaraningrat (1948:15) ngandharake menawa kabudayan minangka sakabehing angen-angen lan olah ciptane manungsa, sarta sakabehe asil budi lan dayane kang kudu dikulinakake kanthi sinau. Tylor (sajrone Danandjaya, 1984:6), ngandharake yen kabudayan iku sakabehane perangan sing *kompleks* kang ngandhut kawruh, kapitayan, kesenian, oral, hukum, adat istiadat, lan kekuwatan-kekuwatan kang diduweni salah sawijine pawongan.

Wujud kabudayan Jawa ora beda kaya kabudayan umume, sing dijlentrehake dening Koentjaraningrat (2004:2-8) kang diperang dadi telu, yaiku idial, sistem sosial, lan fisik. Wujud kabudayan idial yaiku salah sawijine *kompleks* saka idi-idi, gagasan nilai-nilai, norma-norma, aturan-aturan lan liya-liyane kang asipat abstrak, panggonane ana ing alam pikiran utawa kanthi pocapan liyan, sajrone alam pikiran saka masyarakat ing ngendi kabudayan kang nduweni sesambungan kasebut urip. Nomer loro wujud kabudayan sistem sosial yaiku salah sawijine *kompleks aktivitas* prilaku kang nduweni pola saka manungsa sajrone masyarakat asipat *konkret* dumadi ing sakupenge masyarakat. Wujud katelu kabudayan fisik yaiku wujud-wujud asil karya manungsa minangka sakabehe asil fisik saka *aktivitas*, tumindak, lan karya sakabehe manungsa sajrone masyarakat, mula sipate paling *konkret* lan awujud benda-benda.

Salah sawijine wujud kabudayan lokal kang isih ngrembaka yaiku folklor. Danandjaja (2007 : 2)

ngandharake yen folklor yaiku separo kabudayan sajrone *kolektif*, kang kasebar lan diwarisake turun-temurun, ing *kolektif* jinis apa wae, kanthi cara tradhisional sajrone versi kang beda senadyan ing wujud lisan utawa tuladha kang sinambungan karo *gerak isyarat*, utawa alat pambiyantu pangeling. Danandjaja (2007: 21-22) ngandharake wujud folklor dibedakake dadi telu yaiku: (1) folklor lisan, (2) folklor separo lisan, (3) folklor dudu lisan. Folklor separo lisan yaiku folklor kang penyebarane ditindakake kanthi cara ora lisan, nanging diwenahi tuladha lan nile.

Salah sawijine wujud folklor ing Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya yaiku Tradhisi Pesareyan Sawunggaling sabanjure bisa dicekak gunakake istilah TPS. TPS kalebu warisan budaya kang bisa ilang yen ora diuri-uri. Mula saka kuwi, panliten ngenani budaya ing bebrayan kudu digatekake kanthi ajeg, kang mujudake rasa pedhuli kita tumrap kabudayan kang arep utawa isih moncer. Panliten iki kagolong sajrone folklor separo lesan, amarga wujud ngenani kapitayan rakyat, adat istiadat, sarta slametan, sajrone panliten iki uga nyritakake ngenani mula bukannya legendha pesareyan Sawunggaling kang kalebu folklor lesan. Geertz (sajrone Purwadi, 2005: 61) njlentrehke yen bebrayan Jawa bisa diperang adhedhasar kapitayan Islam kang diugemi yaiku golongan santri lan golongan abangan. Pawongan kang ngugemi lan nindakake agama Islam kanthi tumemen kagolong santri, dene golongan abangan kuwi pawongan kang ngakoni Islam minangka agamane nanging ora nindakake syariahe kanthi tumemen. Golongan santri nduweni panganggep yen sembahyang iku penting banget dilakoni nanging suwalike golongan abangan isih nindakake upacara slametan lan ngugemi adat istiadat

Adhedhasar andharan ing ndhuwur, panliti kapingin ngerteni TPS luwih jero lan luwih rowa supaya bab-bab kang wigati ing bebrayan mligine ing Lidah Wetan ora ilang lan bisa kanggo sarana pasinaon anak putu. Saben kapitayan utawa tradhisi mesthi bakal owah slaras karo pangrembakane jaman senadyan ora kena pangaribawane budaya liya (Ihromi, 1984:32). Budaya kuwi asipat dinamis kairing karo owah-owahan pamikire manungsa kang ngasilake budaya. Masyarakat Jawa asipat tinarbuka marang lumebune samubarang kang anyar senadyan isih milah-milih lan nggathuake karo kapribadene dhewe. Kapitayan lan tradhisi kang ora menehi piguna lan ora nduweni paedah tumrap bebrayan

bisa dipesthekake bakal muspra. Semono uga tumrap bebrayan sasuwene bakal ilang, amarga wiwit kagiles faktor ekonomi, pendhidhikan, lan pakaryan.

Crita rakyat ngenani Sawunggaling nganti saiki isih kajaga nduweni daya pangaribawa kang gedhe banget tumrap bebrayan ing Lidah Wetan. TPS nduweni sambung raket karo ngugemi tradhisi jawa ing Lidah Wetan, daya pangaribawa ing babagan agama, ekonomi, lan kapitayan gedhe banget. Mula saka kuwi crita legendha nduweni kaluwihan saka liyane. Wujud legendha uga nduweni kaprabawan kang gedhe tumrap kiwa tengene, bisa kabukten kanthi anane pawongan kang prasasat ora tau sepi tumuju ing pasareyan Sawunggaling saperlu ngaji, ziarah, lan liya-liyane. Senadyan kahanane kaya mangkono, uga isih akeh kang durung mangerteni TPS kanthi jangkep. Mula saka kuwi, bab-bab kaya mangkene kang dadi sawijine lelandhesan kanggo ditliti kanthi luwih rowa maneh.

Panliten ngenani TPS minangka salah sawijine wujud tuladha kang trep kanggo ngleluri budaya jawa, panliten iki bisa dadi sarana supaya kabudayan jawa ora muspra kagerus mobah-mosike jaman, sarta ora gampang disirnakake dening kabudayan manca kang saya suwe saya disenengi masyarakat. Katitik saka pamawas ing ndhuwur nuwuhake pepinginane panliti kanggo ngudal lan mbabar TPS amrih ora cures lan tansaya ngrembaka. Panliten arep ngandharake nggunakake analisis mula bukane (sejarah), struktur legendha, fungsi, nilai-nilai kapitayan sajrone tradhisi sing isih ana ing TPS sarta tanggapan masyarakat tumrap kahanane kapitayan sajrone tradhisi ing pasareyan Sawunggaling kang isih diugemi dening masyarakat Kutha Surabaya mligine masyarakat sakupenge pasareyan kanthi tintingan folklor. Panliten kaya mangkene amrih bisa nduduh semangate para muda supaya nduweni krenteg njaga lan nyengkuyung kabudayan Jawi, ora mung njaga uga perlu mangerteni babagan mau, arep diwujudake sajrone laporan panliten kanthi irah-irahan Tradisi Ing Pesareyan Sawunggaling Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya (Tintingan Folklor).

1.2 Underane Panliten

Adhedhasar landhesane panliten ing ndhuwur, mula punjering panliten kang nduweni sesambungan karo TPS ing tlatah Surabaya sajrone panliten iki bisa kaperang kaya ing ngisor iki.

- (1) Kepriye mula bukane TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya?

- (2) Tradhisi apa wae kang ana ing Pasareyan Sawunggaling lan masyarakat sakupenge?
- (3) Ubarampe apa wae kanggo nyengkuyung TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya?
- (4) Kepriye makna tradisi kang kinandut sajrone TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya?
- (5) Apa fungsine TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya?

1.3 Ancase Panliten

Panliten LPS ing Lidah Wetan, Lakarsantri, Surabaya iki nduweni ancas. Ancas kasebut ana sesambungane karo isine panliten TPS iki. Ancas sajrone panliten iki, antarane:

- (1) Njlentrehake ngenani mula bukane TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya.
- (2) Njlentrehake tradhisi apa wae kang ana ing Pasareyan Sawunggaling lan masyarakat sakupenge.
- (3) Njlentrehake Ubarampe kanggo nyengkuyung TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya.
- (4) Njlentrehake makna tradisi kang kinandut sajrone TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya.
- (5) Njlentrehake apa fungsine TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Surabaya.

1.4 Paedahe Panliten

Paedahe panliten kaperang dadi loro yaiku kanthi teoritis lan kanthi praktis. Paedahe, kanthi cara teoritis panliten iki bisa migunani kanggo nyumbang kawruh ing saedhenging folklor separo lesan, kaya ta tradisi lan kapitayan. Dene cara praktis panliten iki bisa migunani tumrap:

- (1) Pamaca, supaya asil panliten iki bisa menehi informasi ngenani sejarah, fungsi, makna tradhisi lan kapitayan, sarta tanggapan masyarakat ngenani TPS ing Lidah Wetan, Kecamatan Lakarsantri, Surabaya.
- (2) Panulis, supaya bisa nambah kawruh ngenani folklor separo lisan kang ana ing dhaerahe dhewe-dhewe, sarta bisa ningkatake kemampuan apresiasi crita rakyat kang awujud legendha.
- (3) Panliti liyane, supaya bisa dadi referensi sajrone panlitene sing bacute sarta bisa dadi semangat lan paring motivasi sajrone nglakoni panliten folklor separo lisan mligine legendha ing dhaerah-dhaerah tertamtu.

- (4) Pamrentah Surabaya, mligine ing babagan kabudayan tan tradhisi supaya bisa didekake bahan dhokumentasi lan bisa ngrembakake folklor separo lisan.
- (5) Masyarakat Lidah Wetan, supaya bisa dadi sumber informasi ngenani TPS ing Lidah Wetan, Kecamatan Lakarsantri, Surabaya sarta minangka dhokumentasi piwulang tumrap bocah-bocah.

1.5 Wewatesane Panliten

Tujuwan saka anane wewatesan iki supaya ora uwal uga trep saka konsep sing wis karonce. Wewatesan saka prakara iki yaiku ngrembug babagan wujud folklor separo lesan kang ana ing kapitayan sajrone tradhisi ing TPS, fungsi tradhisi lan kapitayan tumrap masyarakat panyengkuyunge sarta *eksistensi* nganti saiki.

1.6 Wewatesan Tetembungan

Wewatesane panliten digunakake supaya panliten kanthi irah-irahan TPS ora mlenceng saka konsep kang wis ditemtokake. Wewatesan iku mung ngrembug mula bukannya legendha kang ana sesambungane karo tradhisi lan kapitayan, makna lan simbol, nilai budaya, sarta fungsi legendha kasebut. kabeh iku diandharake adhedhasar tintingan lan teori kang wis tumata.

- (1) Legendha, yaiku crita prosa rakyat kang minangka crita sawijine kadadeyan kang bener-bener asipat sekuler dumadi ing jaman biyen ing manggon ing jaman saiki (Danandjaja, 2007:66).
- (2) Tradhisi, yaiku adat pakulinan, kapitayan lan sapanunggalane kang diwarisake kanthi cara turun-temurun (Poerwadarminta, 1976:1088)
- (3) Pesareyan Sawunggaling, yaiku salah sawijine pasareyan tokoh pejuwang kang manggon ing Lidah Wetan lan dipercaya minangka kang jaga daerah Lidah Wetan. Ana sambung rapete karo daerah Lidah Wetan.
- (4) Fungsi awujud alat kang migunani kanggo bebrayan nduweni tujuwan nyukupi kebutuhan fisike utawa mentale, kayata pendhidhikan, ekonomi, budaya, tumindake manungsa, lumantar latiyen. Piwulangan bisa orane, norma, cita rasa, lsp (Malinowski sajrone Supratno, 2010:189).

METODHE PANLITEN

Sajrone metode panliten iki panliti ngandharake ancangan panliten, sumber dhata lan dhata, tata cara nglumpukake dhata, sarta teknik analisis dhata. Panliten iki bakal ngrembug ngenani pendekatan apa kang bakal digunakake ing panliten iki, dene sumber dhata lan dhata ngrembug ngenani dhata ngendi kang bakal digunakake sajrone panliten, sarat sumber dhata mau saka ngendi. Teknik ngumpulake dhata ngrembug kepriye carane panliti ngumpulake dhata, dene tekhnik analisis dhata kuwi ngandharake kepriye carane ngolah dhata kang digunakake ing panliten iki.

3.1 Ancangan Panliten

Pamilihe metodhe sing trep kanggo panliten iku minangka babagan kang wigati. Kanthi metodhe sing trep bisa ngasilake sawijine panliten kang bisa dipertanggung jawabke. Saliyane iku uga bisa ndadekake gampang lan lancare panliti anggone nglaksanakake panliten.

Panliten ngenani TPS ing Lidah Kulon, Kecamatan Lakarsantri, Kutha Surabaya nggunakake metodhe panliten kualitatif deskriptif. Metodhe kualitatif nduweni sipat deskriptif kang tegese nyathet kanthi tliti apa wae kang dumadi, kang disawang, lan kang dirungu sarta diwaca lan panliti kudu bisa nandhingake, nyampur lan ndudut panlitene (Sudikan, 2001:85).

Panliten iki nggunakake metodhe kualitatif dheskriptif, yaiku ndheskripsikake makna sajrone objek utawa kadadeyan kang dibedakake kajian sajrone panliten. Panliten jinis dheskriptif luwih ngutamakake kwalitas dhata. Dheskriptif sajrone panliten kuwi nduweni teges eksplorasi, kanggo nggambarake swasana sosial kanga rep ditliti luwih jero lan rowa (Meleong, 2009:5-6). Panliten jinis dheskriptif luwih ngutamakake kuwalitas dhata. Dheskriptif nuntun supaya panliten kang dilakoni mung adhedhasar kasunyatan utawa fenomena empiris kang urip lan ngrembaka sajrone panuture, saengga kang dadi asile yaiku pesen-pesen awujud basa minangka paparan kanga pa anane. Metodhe kualitatif menehi kawigaten tumrap dhata alamiah, dhata kang konteks arupa gejala sosial kang salaras. Metodhe kualitatif, titikane yaiku (1) menehi kawigaten utama tumrap makna lan amanat, manut

hakikate objek yaiku minangka study cultural (studi budaya); (2) luwih ngutamakake proses dibandhingake asil panlitene saengga makna mesthi owah; (3) ora ana jarak antarane subjek panliti karo objek panliten, subjek panliti minangka instrument utama, ana interaksi langsung; (4) susunan cengkorongan panliten asipat sawentara amarga asipat terbuka; (5) panliten asipat alamiah, dadi sajrone konteks sosial budayane dhewe-dhewe. Teknik nglumpukake dhata sajrone panliten iki nggunakake pengamatan, wawancara, rekaman, nyaten lan dhokumentasi.

3.2 Objek lan Papan Panliten

Miturut Endraswara (2006:5) anggone nglumpukake dhata sajrone panliten budaya kudu nemtokake papan panliten, jalaran papan panliten kang wigati. Kaya dene ing panliten iki, kang dadi objek panliten yaiku LPS, mula nganti tekan saiki isih akeh pawongan kang nekani pasareyan Radhen Sawunggaling kanggo ndedonga supaya bab kang dikepengini bisa digayuh sarta kanggo antuk tamba lumantar anane pesareyan Sawunggaling lan supaya diadohke saka babagan ala. Papan panliten iki mligine ing Kutha Surabaya Kecamatan Lakarsantri amarga masyarakat Kutha Surabaya minangka masyarakat panyengkuyunge legendha kasebut.

Pesareyan Sawunggaling kasebut nuwuhake tradisi kang nganti saiki dilakoni dening masyarakat. Tradhisi kasebut ditindakake kanggo mangeti lan wujud pakurmatan marang Sawunggaling. Saliyane iku uga minangka dedoga kanthi kekarepan tartamtu dening masyarakat supaya oleh berkah, aman lan tentrem. Sajrone wilayah kang diarani Pesareyan Sawunggaling kasebut ora mung nduwemi makam, nanging uga papan kang digunakake sajrone kagiyatan nyebarake agama Islam.

3.3 Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Panliten TPS tumrap masyarakat panyengkuyunge nggunakake sumber dhata lan dhata panliten. Kanggo ngolehake dhata lan sumber dhata sajrone panliten iki mbutuhake informan. Informan sajrone panliten iki masyarakat Kutha Surabaya Kecamatan Lakarsantri minangka masyarakat panyengkuyunge legendha kasebut.

Sumber dhata lan dhata iku nduweni kalungguhan kang wigati. Saka sumber dhata bisa antuk informasi kang dibutuhake kanggo panliten. Saka dhata bisa antuk katrangan saka obyek kang bakal diteliti. Sumber dhata lan dhata sajrone panliten digunakake kanggo nemtokake kasil orane sawijining panliten. Miturut Endraswara (2006:5) ngumpulake dhata sajrone panliten budaya kudu nemtokake papan panliten, amarga papan panliten minangka perangan kang wigati. Papan panliten ngenani TPS iki miturut pamawase panliten bisa menehi sumber dhata lan dhata kang becik. Panliten kasebut bakal dijlentrehake ngenani sumber dhata lan dhata ing panliten. Luwih cethane bakal dijlentrehake ing ngisor iki:

3.3.1 Sumber Dhata

Sumber dhata yaiku sumber kang menehi informasi utawa kawruh marang panliti. Hoflan (sajrone Moleong, 2002:153) njlentrehake sumber dhata sajrone panliten ana loro, yaiku dhata primer lan dhata sekunder. Sumber dhata miturut Arikunto (2006:129) yaiku asile dhata. Sumber dhata uga bisa kasebut minangka informan dhewe, sing nduweni teges wong kang bisa menehi katrangan sing dibutuhake kanggo diteliti. Sumber dhata primer yaiku sumber dhata kang mligi ana sajrone panliten iku dhewe, dene sumber dhata sekunder yaiku sumber dhata tambahan sajrone panliten, dhata panyengkuyung saka sumber dhata primer. Sumber dhata primer ing panliten iki yaiku TPS. Sumber dhata sekunder sajrone panliten yaiku masyarakat panyengkuyung folklor kasebut. Informan yaiku pawongan kang dikarepake ngerteni babagan ngennai fokus panliten. Sajrone milih informan ana limang prasyarat minimal informan kang becik yaiku:

- (1) Enkulturasasi wutuh yaiku informan kasebut minangka panyengkuyung lan urip sajrone lingkungan kabudayan landhesane kabudayan kang wis apik.
- (2) Melu langsung yaiku, informan ing panliten kasebut isih urip lan melu kanthi cara langsung sajrone lingkungan kabudyaane.
- (3) Swasana budaya kang ora dingerteni yaiku, landhesane kabudayan informan isih asing karo panliti. Kanthi latar kaya mangkono kang njalari panliti tetep objektif lan sensitif tumrap panliten kang ditindake.

- (4) Wektu kang cukup yaiku, informan kang dipilih nduwe wektu kang cukup kanggo diteliti lan nduwe minat karo proyek panliten kang ditindake.
- (5) Non analitis yaiku, informan kang apik bisa sinau ngrespon pitakonan saka panliti, ora nganalisis utawa ngolah pitakonan kasebut luwih dhisik saengga asipat apa anane Spradley (sajrone Sudikan, 2014:235)

Endraswara (2009: 220) ngandharake informan kunci yaiku wong kang nduweni wigati ana ing babagan folklor lisan, kayata sesepuh, bebrayan, dhalang lan sapiturute, dene informan tambahan yaiku informan kang dadi panyengkuyung folklor lisan. Sumber dhata panliten kasil saka wawancara lan kuesioner. Nemtokake informan sajrone panliten folklor kudu ndheleng umur, pendhidhikan, kawruh ngenani crita lan tata lakune masyarakat (Danandjaya, 2007). Arikunto (2010:172) sumber dhata minangka subjek saka ngendi dhata kasebut bisa dipikolehi. Sumber dhata yaiku sumber dhata kang bisa menehi informasi utawa kawruh marang panliti.

Sumber dhata panliten dipikolehi lumantar wawancara lan observasi. Nemtokake infoman sajrone panliten folklore kudu ndeleng umur, pendhidhikan, kawruh ngenani crita lan prilaku masyarakat, (Danandjaya, 2007). Kanggo ngolehake asil kang maksimal dibutuhake karakteristik khusus sajrone milih informan ing antarane:

(1) Umur

Umur kang dianggep apik utawa pas anggo dadi informan yaiku kang umure tengah-tengah antarane 40-60 taun. Jalaran dheweke isih eling crita rakyat uga ngenal apik kabudayane, yen sadhuwure kadhang wis suda pengrungone, kesehatane wis mudhun. Saliyane kuwi yen sangisore dheweke isih ora paham pener karo critane lan kabudayane.

(2) Asal usul informan

Informan kang dipilih yaiku informan kanga sale saka dhaerah objek panliten. Saliyane kuwi, informan yaiku warga kang wis suwe mapan (luwih saka 20 taun). Informan kudu lair lan gedhe ing dhaerah objek panliten. Bab iki dibutuhake amarga dikarepake infoman bener-bener wong kang ngerti kepriye kahanane LPS ing masyarakat panyengkuyunge.

(3) Kabisane crita

Informan sajrone folklore lisan dingerteni panutur crita nduweni kalungguhan kang wigati yaiku panyengkuyung aktif folklore lisan. Dheweke ngenal crita lan bisa nritakake marang wong liya.

Panutur folklore minangka rakyat lisan digolongake dadi (1) juru crita, yaiku pawongan kang nduweni kabisan crita lan karo masyarakat dibutuhake minangka juru crita. Juru crita iki nrima kabisane saka gurune, yaiku crita sadurunge, (2) penutur crita dudu juru crita, yaiku wong kang ngenal crita lan bisa nyritakake marang wong liya nanging nrima crita ora merguru neng juru kunci nanging saka ibu, bapak, simbah, mara tuwa, guru ngaji, lan pengalamane dhewe.

3.3.2 Dhata Panliten

Dhata yaiku katrangan utawa bahan nyata sing bisa didadekake dhasar kajian, (Moeliono, 1989:187). Panliten ngenani TPS dhatane awujud dhata lisan lan dhata ngenani samubarang apa wae sing dadi tinginggalane Sawunggaling kang kebak fungsi lan makna simbolis. Dhata lisan awujud informasi lisan saka informan lan dhata ngenani *kebendaan* awujud dhokumentasi ing pasareyan. Dhata neng kene dadi babagan kang wigati banget nalika nindakake panliten. Anane dhata bisa dadi bab kang luwih ditengenake nalika nindakake sawijine panliten. Ana telung bab kang kudu digatekake nalika nitingi babagan dhata ing sajrone panliten. Dhata sajrone panliten iki diperang dadi loro yaiku dhata primer lan dhata sekunder. Miturut Sudikan (2001:91) ngandharake informan bisa diperang loro yaiku informan primer lan informan sekunder.

Informan primer yaiku sawijine pawongan kang bisa menehi dhata saakeh-akehe sarta dhata kang jangkep sing diperlukake panliti. Informan primer nduweni syarat yaiku (1) wong kang sinambungan lan nduweni pamawas kang jembar ngennai prakara kang diteliti, (2) umur informan kasebut wis tuwa, (3) informan sehat jasmani lan rohani, (4) informan kasebut nduwnei sipat netral, (5) informan uga tokoh masyarakat, (6) informan kasebut nduweni pengetahuan kang jembar ngenani babagan kang diteliti. Dhata primer sajrone LPS dijupuk saka LPS sing awujud ukara, tetembungan, sarta wacana saka crita LPS. Dhata sekunder dijupuk saka masyarakat panyengkuyung folklor sing ana ing sakupenge Pesareyan Radhen

Sawunggaling, dhatane arupa ukara utawa wacana kanthi sarana wawancara.

Sajrone panliten TPS ing Desa Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri kanthi tintingan folklor iki, informane yaiku (1) Cak Baidhowi panjenengane minangka juru kunci Pasareyan Sawunggaling ing Lidah Wetan, (2) Pak Suyanto minangka juru kunci Pasareyan Sawunggaling sarta mrebots masjid Al-Kubro, (3) Pak Sutopo minangka Sekretaris Lidah Wetan utawa Pak Carik minangka wakile masyarakat panyengkuyunge LPS, (4) Para mrebots lan pemangku maqom sarat peangkat-perangkat ing Lidah Wetan liyane kang nduweni pangaribawa gedhe tumrap LPS.

3.4 Instrumen Panliten

Instrument panliten yaiku piranti-piranti kang digunakake kanggo nggarap asile panliten. Instrument panliten miturut Sugiyono (2008:102), yaiku piranti kanggo nliti ngenani kadadeyan alam lan solah bawane manungsa. Miturut Arikunto (2006:134), instrument panliten yaiku piranti kanggo mbiyantu panliti sasuwene golek dhata. Sejatine ana rong kategori instrumen kang digunakake sajrone panliten, yaiku: 1) instrument digunakake kanggo antuk informasi utawa dhata ngenani kahanan objek utawa dhata ngenani kahanan objek utawa proses kang ditliti, 2) instrument digunakake kanggo ngontrol objek utawa proses kang ditliti.

Bab kang wigati sadurunge milih instrumen panliten yaiku mangerteni tujuwan ditindakake panliten. Kualitas instrument bakal nemtokake kualitas saka dhata kang wis dikumpulake. Instrumen kang dibutuhake sajrone panliten arupa piranti panyengkuyung sajrone panliten. Instrumen panliten kasebut sabanjure diperang dadi telung jinis, yaiku panliti, daftar pitakonan, lan alat bantu. Kanthi instrumen kasebut panliti bisa gampang anggone mikolehi dhata.

3.4.1 Panliti

Panliti yaiku pawongan kang nganakake panliten iki. Panliti minangka dhalang sajrone panliten kang ditindakake pengamatan langsung amarga saliyané bisa ngerteni solah bawa kang ditindakake subjek uga bisa interaksi langsung marang subjek kang bakal ditliti, (Moleong, 2011:164). Miturut Moleong (2011:169) ciri umum panliti ana 7, yaiku : (1) responsive, (2) bisa

adaptasi, (3) njaga utuhe informasi, (4) njembarake kawruh, (5) ngolah dhata sacepet, (6) migunakake kalodhangan kanggo klarifikasi, (7) migunakake kalodhangan kanggo nggoleki samubarang kang ora umum.

3.4.2 Dhaftar Pitakonan

Dhaftar pitakonan dibutuhake nalika arep nganakake wawancara, ana luwih saka siji panemu kang njlentrehake jinise pitakonan. Nanging ing panliten iki panliti njupuk teorine Patton kang dikutip Moleong (2011:192-194) kang jarwakake jinise pitakonan sing arep ditakokake ana enem. Pitakonan kasebut ana gegayutan antarane pitakonan siji lan sijine. Kapisan yaiku pitakonan kang ana gegayutane karo pengalaman utawa solah bawa, kapindho yaiku pitakonan kang ana gegayutane karo panemu utawa pambiji, kaping telu yaiku pitakonan kang ana gegayutane karo pangrasa, kaping papat yaiku pitakonan kang ana gegayutane karo samubarang sing diweruhi, kaping lima yaiku pitakonan kang gegayutan karo pancadriya, lan paing enem yaiku pitakonan kang gegayutan karo demografi.

Daftar pitakonan iki dibutuhake nalika panliti arep golek informasi ngenani Legendha Pesareyan Sawunggaling. Daftar pitakonan digawe sadurunge panliti nganakake wawancara karo informan. Daftar pitakonan digunakake kanggo antuk data saakeh-akehe saka informan.

3.4.3 Alat Bantu

Panliten tumrap legendha pesareyan Radhen Sawunggaling kalebu panliten lapangan. Alat bantu yaiku piranti kanggo nyengkuyung apike lan tumatane asile panliten. Piranti kang dibutuhake yaiku:

- 1) Kamera Digital kanggo njupuk gambar ing metodhe observasi.
- 2) Handphone kanggo ngerekam dhata nalika wawancara.
- 3) Angket utawa kuesioner kang arupa pitakonan tinulis.
- 4) Buku lan bullpen kanggo nyathet babagan kang wigati nalika nganakake panliten ing lapangan.
- 5) Angket utawa kuesioner kanggo informan (terlampir).

Ing panliten iki piranti uga kalebu piranti panliten. Panliti kang wiwit nyiapake piranti

nganakake panliten, nganalisi dhata nganti ngumpulake analisis kanthi wujud skripsi.

3.5 Tata Cara Nglumpukake Dhata

Tata cara nglumpukake dhata yaiku cara kang digunakake kanggo ngasilake lan nglumpukake dhata sajrone panliten. Ing panliten iki nggunakake tata cara nglumpukake dhata kaya kang bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

3.5.1 Wawancara

Miturut Sudikan (2001:90) wawancara yaiku tatacara nglumpukake katrangan utawa dhata ngenani panguripan manungsa ing urip bebrayan. Koenjaraningrat (1986:136) ngandharake yen wawancara bisa diperang dadi rong jinis yaiku, wawancara adhedhasar butuh orane panliti nyusun dhaftar pitakonan kanggo pedhoman wawancara. Adhedhasar wujud pitakonane wawancara bisa dibedakake antarane wawancara terbuka kang wangsulane sing dikarepake winatesan. Wawancara adhedhasar butuh lan orane dhaftar pitakonan bisa didadekake saka wawancara direncanakake nggunakake dhaftar pitakonan lan wawancara ora ngrencanakake dhaftar pitakonan kanggo pedhoman wawancara. Tujuwan saka wawancara yaiku supaya antuk dhata kanthi langsung saka narasumber utawa informan. Dideleng saka pitakonan, wawancara diperang dadi loro, yaiku: (1) Wawancara tertutup lan (2) Wawancara terbuka (Sudikan, 2001:190). Sing bedakake kalorone manggon ing wangsulane informan, yen wangsulane informan diwatesi dening panliti bisa kasebut wawancara tertutup, yen wangsulane informan ora diwatesi dening panliti, mula kasebut wawancara terbuka, supaya informan bisa njlentrehake lan menehi wangsulan tanpa anane wewatesan saka panliti saengga bisa ngasilake dhata saakeh-akehe.

Panliten ngenani LPS kanthi cara wawancara luwih rowa. Sudikan (2001:90) ngandharake wawancara luwih rowa asipat tinarbuka, bisa ditindakake kanthi bola-bali, panliti ora langsung percaya ngono wae katrangan saka informan, nanging butuh njingglengi luwih tliti ing lapangan. Langkah-langkah wawancara ing LPS yaiku:

- (1) Nekani omah informan utama yaiku juru kunci pasareyan Sawunggaling kanggo nemtokake papan lan dina kanggo wawancara.
- (2) Nyusun cathetan pitakonan kanggo informan kang arep ditakokake marang informan yaiku juru kunci pasareyan Sawunggaling.
- (3) Panliti nekani papan kang wis ditemtokake lan informan uga sarujuk kanggo wawancara cundhuk karo dina kang wis ditemtokake.
- (4) Panliti nyathet bab-bab kang wigati lan sesabungan karo LPS ing Kutha Surabaya.

Instrumen wawancara sajrone panliten LPS yaiku dhaftar pitakonan. Dhaftar pitakonan isine awujud pitakonan-pitakonan kang arep ditindakake marang informan. Saliyane dhaftar pitakonan kanggo luwih lancar panliten diperlukake alat pambiyantu panliten, antarane:

- (1) Alat perekam utawa tape recorder, kaset baterai, handphone sing digunakake kanggo ngrekam dhata-dhata kang awujud tetembungan asile saka informan kang luwih ngerti ngenani LPS.
- (2) Field notes lan pulpen digunakake kanggo nyathet babagan apa wae kang dianggep penting nalika panliten ing lapangan.

Panliti anggone nglakokake wawancara ora bisa yen mung ngendelake cathetan, amarga umume manungsa ora bisa ngeling-eling sakabehe katrangan kanthi wektu suwe saengga mbutuhake piranti kanggo nyengkuyung wawancara.

3.5.2 Kuesioner

Kuesioner yaiu sawijine tatacara nglumpukake informasi kanggo nganalisis lan nyinaoni sikap-sikap, kapitayan, tatalaku, karakteristik sawijine wong kang utama ana ing sajrone masyarakat. Kuesioner kang digunakake sajrone panliten iki awujud angket. Tatatcara kuesioner utawa angket iki digunakake supaya ngolehake asil dhata sing padha karo sing dikarepake. Arikunto (2006:151) ngandharake yen angket yaiku saperangan pitakonan tinulis kang digunkake supaya oleh wangsulan saka informan utawa koresponden. Kuesioner bisa kaperang miturut jinise yaiku: 1) Adhedhasar cara mangsuli, yaiku : (a) kuesioner tinarbuka yaiku kuesioner kang menehi kalodhangan tumrap responden menehi wangsulan nggunakake ukurane dhewe, (b) kuesioner tinutup yaiku kuesioner kang

wangsulane wis cumepak. Adhedhasar wangsulan kang diwenehake, yaiku: (a) kuesioner langsung yaiku kuesioner kang mbutuhake wangsulan saka pribadine responden dhewe, (b) kuesioner ora langsung yaiku kuesioner kang butuh katrangan ngenani kahanane wong liya saka responden. 3) Adhedhasar wujud, yaiku: (a) kuesioner pilihan ganda yaiku kuesioner yaiku kuesioner kang nunggal karep karo kuesioner tinutup, (b) kuesioner esai yaiku kuesioner kang nunggal karep karo kuesioner tinarbuka, (c) check list kang mbutuhake tandha centang saka responden, (d) rating scale yaiku pitakonan kang nyedhiakake wangsulan trap-trapan wiwit saka setuju nganti setuju banget. Sajrone panliten iki nggunakake angket tertutup kaya sing wis diandharake Arikunto yaiku supaya asil wangsulan bisa fokus. Angket utawa kuesioner ing panliten iki ditujukake menyang para informan panyengkuyung LPS. Miturut Arikunto (2006:225) sadurunge angket disusun, kudu ana tata carane yaiku:

- (1) Ngrumusake tujuwan kang bakal diandharake sajrone kuesioner utawa angket
- (2) Ngidentifikasi variabel kang bakal didadekake sasaran kuesioner utawa angket
- (3) Njlentrehake sakabehe variabel dadi sub-variabel sing luwih mligi
- (4) Nemtokake jinise dhata kang bakal diklumpukake lan kanggo nemtokake teknik analisis.

Burhan (2006: 69-70) ngandharake ngenani kuesioner utawa angket asipat winates, mula sakabehe pitakonan kang bakal diajokake kudu sesambungan karo tujuwan panliten. Sajrone kuesioner utawa angket kang digawe, kudu nduweni dhasar pokok kanggo tujuwan-tujuwan panliten, ing antarane:

- (1) Pitakonan ngenani fakta, tuladhane umur, pendhidhikan, pangupajiwa, status perkawinan, agama responden
- (2) Pitakonan ngennai panemu lan sikap responden ngenani babagan kang padha karo bab panliten
- (3) Pitakonan ngenani sekabehe informasi kang diweruhi responden kanthi jero
- (4) Pitakonan ngenani pambiji responden iku dhewe lan kepriye kahanan tata laku bebrayan ing sakupengen panggonan panliten.

3.5.3 Ngrekam

Rekam yaiku pesan saka samubarang kang wis diucapake utawa ditulis (Poerwadarminta, 1984:1187). Tata cara ngrekam diperang dadi loro, yaiku kanthi *konteks* asli ateges rekaman iku ditindakake kanthi asli ora ana bab kang digawe-gawe, dene *konteks* ora asli yaiku rekaman kang ditindakake kanthi disengaja supaya antuk dhata, dene tata cara rekaman iki katindakake supaya antuk katrangan saka informan ngenani fungsi legendha Pasareyan Sawunggaling tumrap masyarakat panyengkuyunge saka teknik rekaman iki bisa ngrekam sakabehane informan kanthi cetha lan jangkep.

3.5.4 Nyathet

Cathet yaiku nulis samubarang kang dianggep wigati lan minangka pangeling-eling (Poerwadarminta, 1984:264). Teknik nyathet sajrone panliten iki yaiku nyathet babagan kang dianggep penting sing kirane durung direkam, kaya ta idhentitas informan lan wektu sarta papan nalika ngleksanani adicara ngrekam lan wawan rembug.

Bab-bab ngenani bahan kang perlu dicathet yaiku (1) genre, (2) istilah-istilah liya kang digunakake sajrone masyarakat, (3) kenapa dilakokake (apa tujuwan genre folklore lisan iku dituturake ing masyarakat), (4) asal-usul tradisi utawa bahan ing masyarakat, lan (5) penjelasan tumrap perlambangan utawa tembung-tembung kang ora dingerteni maknane Hutomo (sajrone Sudikan, 2001:248).

Nyathet dilakokake kanggo nyathet bab-bab kang wigati. Bab iki dalakokake kanggo nyathet dhata kang urung kerekam, misale ngenani kabudayan kang ana ing desa kasebut. sajrone panliten folklore lisan, bab-bab kang kudu dicathet yaiku, rekaman, informan, lan bahan. Cathetan kang kudu digawe nalika ngrekam yaiku: (1) tanggal rekaman; (2) papan panggonan kanggo ngrekam; (3) rekaman asli utawa ora asli; (4) perekam (kang ngrekam wawancara). Bab-bab kang sesambungan karo informan yaiku (1) jeneg, umur, jinis kelamin, pangupajiwa utawa pendhidhikan, basa saben dina, kedudukan ing masyarakat; (2) ahli utawa ora ahli; lan (3) pengalaman.

3.5.5 Dhokumentasi

Dhokumentasi sajrone panliten iki dilakokake kanggo ngolehake gambaran umum ngenani lokasi, utawa dhata-dhata kang wis diklumpukne saka instansi kang relevan karo tema panliten iki yaiku ing Lidah Wetan. Guba lan Lincoln (sajrone Moleong, 1986:216) ngandharake yen dhokumen yaiku saben bahan kang tinulis utawa film, dene dhokumentasi miturut Afifudin (2009:141) yaiku sawijne teknik kanggo nglumpukake dhata lan katrangan kanthi nggoleki lan nemokake bukti-bukti. Dhata lan katrangan kasebut asale saka saliyané manungsa, mula bisa diarani samubarang kang mati. Dhokumentasi nduweni piguna kang padha karo observasi lan wawancara. Dhokumentasi bisa digunakake kanggo nguatake dhata saka observasi lan wawancara. Asil saka observasi supaya panliten bisa luwih dipercaya yen disengkuyung anane photo.

Dhata awujud photo kang sesambungan karo fokus panliten lan ditampilna minangka dhata pelengkap gambaran objek. Dhokumentasi mujudake bab kang wigati sajrone panliten. Dhokumentasi sajrone panliten iki diperang dadi loro yaiku: 1) Dhata dhokumentasi lapangan sajrone LPS kayadene photo pasareyan, uga saperangan wujud benda kang dadi panyengkuyung anane crita legenda, kapitayan sarta tradhisi ing pasareyan, 2) Dhata dhokumentasi kelurahan mujudake dhata kahanan Lidah Wetan. Saka dhata kuwi, bisa dingerteni babagan kahanan masyarakat kang nduweni sambung rapet karo tradhisi lan kapitayan kang diugemi sarta mula bukané crita Sawunggaling. Wujud dhata arupa mula bukané desa, strukur desa, cacahé masyarakat lan pangupajiwane, tingkat pendhidhikan masyarakat, agama kang dianut masyarakat. Photo nduweni piguna kanggo sumber informasi jalaran photo nggambarake kahanan kang kadadeyan. Dhokumen-dhokumen kang diklumpukake bisa disengkuyung panliti anggone nлити ing papan panliten.

Tata cara ndhokumentasi sajrone panliten ngenani TPS yaiku:

- (1) Panliti nekani papan kang sesambungan karo TPS ing pasareyan Radhen Sawunggaling ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya.

- (2) Panliti njingglengi langsung apa wae kang sesambungan karo LPS.
- (3) Panliti njupuk gambar kagiyatan-kagiyatan kang ana sesambungane karo TPS jangkep karo ubarampe kang dibutuhake.

Instrumen dhokumentasi sajrone panliten yaiku panliti teka langsung ing papan kang sesambungan karo panliten yaiku pasareyan Sawunggaling ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya. Dhata dhokumentasi lapangan kang dikarepake yaiku dhokumentasi kang luwih nengenake babagan objek panliten kayadene photo, rekaman, cathethan tata rakite adicara, video kang tujuwane supaya panliti luwih gampang anggone njlentrehake dhata kang sesambungan karo panliten, supaya bisa dadi bukti otentik. Dhokumentasi dilakoni panliti nalika adicara LPS kalaksanan. Dhata-dhata kang diasilake banjur diperang-perang miturut wujud lan pigunane banjur ditintingi supaya luwih cetha maneh.

3.5.6 Alih Wacana (Transkripsi)

Alih wacana (transkripsi) saka tulisan nang tulisan iku ora gampang, miturut Riceour (sajrone Sudikan, 2014:254) nulis lan nutur utawa tulisan lan tuturan kemmapuane manungsa iku asale saka rong bentuk kang beda. Banjur, Hutomo menehi petunjuk sajrone nglakokake transkripsi saka wacana lisan lan tulis. Proses transkripsi kaperang dadi papat, yaiku; (1) Transkripsi kanthi cara kasar, tegesé kabeh swara sajrone rekaman dipindahake nang tulisan tanpa nggatekake tanda waca, (2) Transkripsi kasebut disampunakake, (3) Sawise transkripsi disampurnakake, panliti wiwit njingglengi asli transkripsine, kayata menehi tanda waca, (4) Ngetig, sabanjure asile transkripsi kang wis pener diketig, teks kang wis dadi dijenengake teks lisan. Tekas kasebut sabanjure digawe bahan analisis.

Teknik transkripsi kang digawe ing panliten iki nggawe prinsip mindhah kanthi setya. Prinsip iki ngandharake yen tembung-tembung kang diandharake dening informan kabeh dipindhha dadi tulisan. Apik iku ujaran kang salah, maknane kang ora nggenah sajrone ngomong, utawa dialeg Hutomo (sajrone Sudikan, 1991:18).

3.6 Tata Cara Nganalisis Dhata

Tekhnik analisis dhata kang wis diklumpukake nggunakake analisis dheskriptif kualitatif. Tekhnik dheskriptif kwalitatif yaiku tekhnik ngonceki dhata kanthi nggunakake tetembungan dudu angka, bisa menehi katrangan utawa andharan panliten adhedhasar asile panliten saka subjek kang diteliti (Sudikan, 2001:85). Panliten kualitatif mujudake panliten lapangan utawa langsung kang dilakoni wiwit golek dhata nganti pungkasan panliti kasebut. Sajrone panliten iki analisis dhata nggunakake telung tahapan, yaiku: (1) *open coding*, ateges panliti golek dhata jangkep ngenani LPRS, (2) *acial coding*, ing tahap iki panliti ngurutake adhedhasar kategori, (3) *selective coding*, panliti nggunakake *klasifikasi* (Sudikan, 2001:80). Analisis dhata ing tata lakune LPS, nggunakake tata cara kaya ing ngisor iki:

- (1) Panliti nyathet lan nglumpukake sakabehe dhata asil saka ngamati samubarang kang

sesambungan karo LPS ing pasareyan Radhen Sawunggaling ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya.

- (2) Panliten iki dilakoni kanthi cara wawancara lan nganalisis banjur asile dicathet. Mula saka asile wawancara kalebu saka salah sijine panyengkuyung kanggo wong kang luwih wasis ing babagan LPS kasebut.
- (3) Dhata-dhata kang wis ana, banjur diperang adhedhasar guna lan prakara kang arep diteliti. Kaya dene wujud, ubarampe, babagan makna, simbolis, owah gingsir, banjur dianalisis kanthi cetha
- (4) Transkripsi yaiku ngubah dhata lisan menyang tulis
- (5) Ngandharake luwih cetha adhedhasar analisis sakabehe dhata kang wis ana
- (6) Banjur ing pungkasan diandharake bab dudutan babagan ringkesan isi panliten.

ANDHARAN LAN ASILE PANLITEN

Ana ing bab andharan asile panliten ngandharake ngenani etnografi wilayah kang nyakup (lingkungan panliten, cacahé pendhudhuk, pangupajiwa pendhudhuk, pendhidhikan, sistem religi, sistem ekonomi lan sarana masyarakat) kang sesambungan karo objek panliten. Sabanjure diandharake ngenani asile panliten adhedhasar underane panliten, mula bukané TPS, kapitayan lan tradhisi sajrone pesareyan, fungsi lan makna simbolis sajrone TPS ing masyarakat.

4.1 Etnografi Wilayah Lidah Wetan

Panliten ngenani kabudayan mligine folklore ora bisa uwal saka andharan etnografi wilayah panliten. Miturut Suparlan (1983:42) panliten etnografi yaiku salah sawijine kagiyatan sistematik kanggo ngerteni tata cara uripe bebrayan, carane supaya bisa ngerteni panliten kasebut kudu padha karo kabudayan panyengkuyunge. Ana telung aspek dhasar kanggo ngerteni bebrayan kasebut, yaiku (1) Apa kang ditindakake bebrayan, (2) Apa sing diweruhi bebrayan, (3) Piranti-piranti apa wae sing digunakake bebrayan, (4) Apa wae sing dipitayani

bebrayan TPS ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya.

Maneka werna tradhisi lan kapitayan sing nganti saiki isih diugemi lan dipitayani dening masyarakat Lidah Wetan nuduhake yen dhaerah Lidah Wetan isih ngugemi tradhisi slaras karo solah bawane masyarakat minangka panyengkuyunge kabudayan kang nduweni adab tanpa ninggalake adat, tatanan lan tuntunan urip religius, sosial masyarakat, kanggo nggayuh keslametan lan karahayone Gusti lumantar ngugemi tradhisi lan kapitayan saka ajaran Sawunggaling. Kanggo ngerteni masyarakat Lidah Wetan, ing ngisor iki bakal diandharake ngenani kahanan alam Lidah Wetan, kahanan bebrayan Lidah Wetan, kahanan ekonomi lan sarana masyarakat Lidah Wetan.

4.2 Sesambungan TPS lan Dhata Etnografi

Desa Lidah Wetan salah sawijine desa kang isih njaga kelestarian budaya. Kahanan iki bisa dideleng saka isih anane TPS kang diugemi lan dipitayani dening masyarakat desa Lidah Wetan mligine lan masyarakat saka njaba. Ana bab-bab kang ndadekake kapitayan lan tradhisi isih tetep lestari ing tlatah Kutha Surabaya lan ing desa Lidah Wetan mligine. Bab-bab kasebut kayadene kang wis diandharake ing ndhuwur raket sesambungane

karo leluhur utawa Raden Sawunggaling minangka cikal bakale kang babad dhaerah Lidah Wetan.

Kahanan geografis desa Lidah Wetan minangka desa sing manggon ing pinggiran Kutha Surabaya. Mula saka kuwi ndadekake pamikiran para wargane wis kabuki ngenani wigatine njaga kabudayane dhewe kang awujud kapitayan lan tradhisi saengga ora gampang kagiles dening kabudayan manca kang ora ana paedahe tumrap anak putu, sing paling utama yaiku ngenalake marang anak putu mula bukane papan uripe supaya anak putu bisa njaga lan ngrembakake kabudayan tetinggalane sesepuh.

Sesambungan TPS lan kahanan bebrayan desa Lidah Wetan minangka warisan leluhur kang nganti saprene isih ana lan ditindakake sarta bisa uwal karo masyarakat panyengkuyunge. Sesambungan antarane TPS karo kahanan masyarakat desa Lidah Wetan bisa dideleng saka pangupajiwa, agama, lan pendhidhikan kang ditindakake pendhudhuk ing Lidah Wetan. Sistem pangupajiwa bisa didadekake pathokan ngukur sisitem ekonomi lan status sosial masyarakat sajrone panggonan. Pangupajiwa kang ditindakake pendgudguk desa Lidah Wetan kaperang 3 jinis kang dadi mayoritas yaiku PNS, TNI, lan POLRI. Kahanan iku nuduhake yen masyarakat desa Lidah Wetan rata-rata wis nduweni pola pikir modern nanging ora bisa uwal saka sistem tradhisi lan kapitayan saka leluhure. Ateges nduweni kapitayan kang gedhe marang kakuwatan kang ora bisa dinalar, kayata saben Kemis Kliwon malem Jemuwah Legi masyarakat akeh sing padha sowan ing komplek pesareyan saperlu ngaji ngaji utawa tahlil, njangkepi nadzare, lan nduweni niat liya.

Tradhisi lan kapitayan kang diugemi dening masyarakat desa Lidah Wetan dipitayani dening masyarakat bakal antuk berkah lan keslametan mligine sing nindakake. Saliyane iku jalaran wis dadi kapitayan, mula TPS iki tetep dileluri supaya ora ndadekake masyarakat lan anak turun ora ilang budayane, supaya kabudayane dhewe ora muspra, bisa adoh saka pageblug utawa reribet sajrone masyarakat desa Lidah Wetan. Pageblug ateges musibah utawa lelara sing ngenani masyarakat warga masyarakat Lidah Wetan mligine, lan aja nganti nandhang reruwet kang maneka werna supaya seger waras antuk jatine urip selawase.

Sesambungan pendhidhikan masyarakat desa Lidah Wetan karo etnografi desa Lidah Wetan bisa dideleng saka jumlah lulusan SLTA/Sederajat 2985 pawongan minangka lulusan kang paling akeh, iki nuduhake yen pola pikir masyarakat wis modern. Jumlah lulusan bisa dingerteni saka tabel etnografi pendhidhikan pendhudhuk desa Lidah Wetan. Pendhidhikan minangka salah sawijine titikan kang bisa nemtokake pola pikir masyarakat. Saya dhuwur tingkat kelulusan pendhidhikan masyarakat saya gampang anggone oleh pengaruh saka njaba kayadene lumebune sistem teknologi. Suwalike saya rendah tingkat lulusan pendhidhikan saya angel anggone nampa pengaruh saka njaba. Lulusan pendhidhikan paling akeh nganti SLTA/ sederajat mula bisa didudut yen masyarakat desa Lidah Wetan nampa owah-owahan rada angel lan ora nutupi dhiri saka pangrembakane jaman. Saengga masyarakat wis bisa nilai lan nyaring kabudayan manca modhel kepriye sing bisa diadaptasi supaya agawe kabudayan tansaya ngrembaka lan kabudayan manca sing kepriye sing ora kena dicampur dadi siji karo kabudayan lokal, saengga bisa ngilangi eksistensi kabudayane dhewe. Masyarakat uga uwis sadhar kanthi ngugemi kapitayan lan tradhisi saka leluhure nanging aqidah akhlake uga tetep kajaga slaras karo tuntunan agama lan titahe Gusti.

Cundhuk karo andharan ing ndhuwur, bisa dideleng yen pola pikir masyarakat desa Lidah Wetan wis modern nanging isih semi tradisional yen dideleng saka carane ngugemi kabudayan ora kliru yen tradhisi lan kapitayan warisan leluhur isih diugemi lan dingleluri nganti seprene. Senadyan jaman wis maju sajrone tradhisi mesthi nduweni pranatan supaya kapitayan lan tradhisi iku tetep diugemi dening masyarakat panyengkuyunge. Dene yen ora ditindakake bakal tuwuh kahanan kang ora becik. Kahanan kaya mangkono uga sesambungan karo sistem ubarampe sajrone tradhisi kang ana ing Pesareyan Sawunggaling lan liya-liyane kang nduweni tujuwan kanggo ngleluri tradhisi tetinggalan leluhur kanggo njaluk keslametan marang Gusti Allah lumantar barokane Radhen Sawunggaling supaya urip tansah tentrem.

Agama kang diugemi masyarakat desa Lidah Wetan mayoritas yaiku Islam, kasunyatanane ana saperangan masyarakat desa Lidah Wetan ngugemi agama Islam kanthi tumemen nduweni

tumindak kang cundhuk karo pranata ing agama Islam lan rata-ratane masyarakat isih akeh kang ngugemi adat istiadat warisan leluhur kang ora ana ing pranata agama Islam sing diarani Islam Kejawan utawa abangan.

Tradhisi kang ditindakake dening masyarakat desa Lidah Wetan awujud TPS. TPS diajab bisa nuwuhake berkah saka Gusti Maha Kuwasa lan antuk lelindungan saka Pangeran lumantar barokah saka Radhen Sawunggaling. Mula TPS iki tansah ditindakake nganti saiki senadyan jaman wis ngrembaka, ananging uga ora nglirwakake dhawuhe para mintuna lan para winasis. Semono uga dhawuhe sing tuwa ora nganti dilirwakake. Ateges warga masyarakat Lidah Wetan wiwit nganti tumekane para sesepuh kabeh kang tansah nggunakake kapitayan kang diugemi, uga tansah lumaku bareng miturut garis-garis kapitayan kang wis kinodrat.

4.3 Mula Buka Tradisi Pesareyan Sawunggaling

Pesareyan Sawunggaling sesambungan karo asal-usul Sawunggaling kang dadi crita ing jaman semana lan isih diugemi dening masyarakat Lidah Wetan. Crita saka jaman kala semana nganti jaman saiki isih dieling-eling dening masyarakat mligine masyarakat Lidah Wetan. Babagan kasebut amarga jasa-jasa saka Sawunggaling, rasa bektine Sawunggaling marang Ibune lan rasa bektine Sawunggaling marang negarane kanggo nglawan bangsa Walanda kang dadekake Sawunggaling isih dieling-eling nganti saiki. Ora mung kuwi wae, sejatine Sawunggaling yaiku minangka anak saka Tumenggung Surabaya kang dadekake Sawunggaling luwih dikurmati dening masyarakat. Sawunggaling uga nduweni ciri khas yaiku nggawa pitik jago kang digawa ing ngendi-endi lan pitik kasebut uga kerep menang menawa diadu karo pitik liyane. Saka crita kang ana ing masyarakat ngenani sedane Sawunggaling akeh banget jinis critane, wiwit ana kang jlentrehake menawa Sawunggaling ilang kanthi cara ghaib lan uga ana versi kang nyritakake menawa Sawunggaling tilar ndonya amarga penyakit ing dhaerah Kupang banjur dimakamna ing dhaerah Lidah Wetan.

“Asal-usul Sawunggaling iki Mas, dadi crita sing diugemi dening masyarakat Lidah Wetan. Babagan kasebut amarga jasa-jasa saka Sawunggaling, rasa bektine Sawunggaling marang Ibune lan rasa bektine Sawunggaling marang negarane kanggo nglawan bangsa Walanda kang

dadekake Sawunggaling isih dieling-eling nganti saiki.” (Cak Baidhowi, 13 Maret 2018)

Jalaran crita kang wis ngrembaka ing masyarakat, ndadekake pesareyan Sawunggaling dikramatne dening masyarakat. Masyarakat nduweni kapitayan menawa sowan ing komplek pesareyan Sawunggaling saperlu ngaji utawa tahlil, njangkepi nadzare, lan ana niat liyane bakal diwenahi kabeh apa kang dikarepake utawa apa kang dadi pepinginane bakal dadi kasunyatan. Selaras karo akehe peziarah kang sowan ing pesareyan saka pirang-pirang kutha mula babagan kasebut mbuktekake menawa Sawunggaling isih nduweni pengaruh kanggo masyarakat utamane masyarakat Lidah Wetan.

Legendha ngenani Sawunggaling ing desa Lidah Wetan kuwi kalebu crita kang unik. Wujud crita ngenani Sawunggaling bisa dibuktekake karo anane komplek pesareyan kang ditimbal Pesareyan kulawarga Sawunggaling. Komplek pesareyan kasebut manggon ing desa Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya kang sesandhingan karo panggonan ibadah Mesjid Al-Kubro. Pesareyan kulawarga Sawunggaling ing Lidah Wetan nganti seprene isih kajaga. Ing komplek pesareyan kasebut kasusun ana papat makam antarane kang kawiwitan makam biyunge Raden Ayu Dewi Sangkrah, kaping loro makam mbah putrine Mbah Buyut Suruh, kaping telu ana makam mbah kakunge kang paring asma Raden Karyosentono, lan kapapat ana makam Raden Ayu Pandansari.

“Crita ngenani Pandansari iki akeh versine Ana pendapat yen Pandansari iku peri utawa makhluk lembut Ana uga versi crita kang negesi Pandansari kuwi anak kang ditresnani Raja Jin. Ana uga kang nduweni pamikiran menawa Pandansari kang nduweni paras kang ayu kuwi minangka istri saka Sawunggaling.” (Cak Baidhowi, 13 Maret 2018)

Crita ngenani Pandansari kuwi uga akeh versine. Ana sawijine pamikiran menawa Pandansari kuwi peri utawa makhluk lembut kang bisa owah wujud dadi manungsa kang melu ning ngendi wae Sawunggaling manggon. Ana uga sawijine versi crita kang negesi Pandansari kuwi anak kang ditresnani Raja Jin kang manggon ing alas ing wilayah Lidah, Wiyung lan saindengin.

Ana uga kang nduweni pamikiran menawa Pandansari kang nduweni paras kang ayu kuwi minangka garwane saka Sawunggaling. Ana saperangan crita kang ana ing masyarakat, menawa Sawunggaling ora tau nikah utawa mbujang nganti sedane.

Legendha ngenani Sawunggaling kang tuwuh ing masyarakat akeh banget versine, nanging versi kang ana ing masyarakat inti saka crita kuwi padha nanging mung cara pamikiran masyarakat kang beda. Legendha Pesareyan Sawunggaling kasebut kawiitan nalika ana putri kraton Jogjakarta kang nduweni asma Raden Ayu Dewi Sangkrah kang sowan ing Surabaya, nanging dheweke ora paham wilayah Surabaya nganti dheweke wis tekan ing desa Lidah. Ing desa kasebut dheweke dedunung ana ing omahe mbah Buyut Suruh kang uga urip bareng karo garwane Raden Karyosentono. Dewi Sangkrah kang nduweni urap ayu kuwi banjur didadekake anake dhewe, amarga mbah Buyut Suruh lan Raden Karyosentono durung nduweni keturunan.

4.4 Tradhisi ing Pesareyan Sawunggaling

Tradhisi yaiku perilaku turun-temurun saka sesepuh kang diterusna dening para muda lan bageyan saka panguripane salah sawijine klompok masyarakat kebiasaan sing wiwit biyen nganti saiki ora tau ditinggalake saengga dadi bageyan saka masyarakat sing nindakake tradisi kasebut. Nganti saiki ana pirang-pirang tradhisi kang raket sesambungane karo pesareyan Sawunggaling kang kajaga lan ngrembaka. Tradhisi kasebut bakal diandharake luwih jangkep ing ngisor iki.

4.4.1 Ziarah Pesareyan Sawunggaling

Tujuwan ritual slametan ing pesareyan Sawunggaling kang kapisan kanggo pawongan kang dhemen lan kerep ngunjungi panggonan-panggonan kanggo kaperluan ziarah, pesareyan Sawunggaling dudu dadi panggonan kang sing biasa wae dening para peziarah. Peziarah kang sowan ing pesareyan Sawunggaling nduweni kapitayan yen ziarah nang panggonan-panggonan kasebut bakal antuk kanugrahan. Para peziarah kang sowan ing panggonan kramat, kalebu pawongan kang sowan ing pesareyan Sawunggaling nduweni dhasar karep kang mantep lan batin kang kuwat.

Peziarah kang teka ing pesareyan Sawunggaling nduweni tujuan dhewe-dhewe kang ora padha antarane pawongan siji lan liyane, gumantung karo apa kang dikarepake lan dijaluk. Para peziarah kasebut kang teka menyang pesareyan Sawunggaling kanthi pirang-pirang penjalukan saka kang njauk rezekine supaya ditambahi, supaya bisa entuk penggawean, supaya nduweni daya pangaribawa lan dikurmati dening masyarakat, pengin didhuwurke derajate, pengin manunggal marang Gusti kang Maha Welas lan pengin sowan mawon ing panggonan wisata religi. Pesareyan Sawunggaling dipitayani bisa menehi keslametan, urip kang tentrem lan liya-liyane.

Peziarah kang sowan ing pesareyan Sawunggaling ora mung saka Surabaya, nanging uga saka jaba Surabaya lan uga ana saka macem-macam kutha ing Jawa Timur. Peziarah kang sowan ing pesareyan Sawunggaling ana sing perseorangan, rombongan kang cacah cilik, lan rombongan kang cacah akeh. Peziarah kang sowan kasusun saka pirang-pirang bageyan saka santri, pejabar, pedagang, petani, nelayan, seniman (sindhen lan klompok musik tradhisional), lan wirausaha. Wulan kang akeh pengunjunge yaiku muharram, rajab, ramadhan lan syawal. Saka patang wulan kasebut kalebu wulan kang apik sajrone Islam.

Sesasi cacah pawongan kang lumayan akeh iku nalika Jum'at Legi. Dina iki dipitayani dening peziarah minangka dina becik kanggo nggolek berkah. Dina jum'at legi dadi dina kramat amarga miturut pamikirane pirang-pirang uwong dina kasebut yaiku dadi dina nalika manungsa diciptakake. Jum'at legi uga dipitayani dadi dina kang sakral, amarga dina kasebut miturut agama Islam kanggo mengeti kalubuhane lan njejegake Islam.

Antarane peziarah-peziarah kasebut ana kang isih sepisan teka ning pesareyan Sawunggaling, nanging uga ana kang wis teka kaping telu utawa luwih saka telu. Nalika apa kang dipepingini bisa dadi kasunyatan, pawongan kasebut bakal bali maneh ning pesareyan Sawunggaling. Babagan kasebut dibuktakake dening Ibu Tutik 30 taun (pedagang) kang asale saka Wiyung lan Bapak Imam 27 taun asale saka Lidan Kulon kang jlentrehake menawa.

“Nalika Jumat Legi kapan kuwi Mas aku melu pengajian lan istighosah nang pesareyan Sawunggaling iki, lan aku dunga lan nadzar yen arisanku metu aku bakal mrene maneh gawa tumpeng lan bakal ngaji ing kene. Ora bisa dinalar nanging apa kang kula karepake bisa dadi kasunyatan. Banjur sawise bisa dadi kasunyatan aku bali mrene maneh gawa tumpeng lan ngaji ning kene Mas” (Ibu Tutik, 20 Juni 2018)

“Aku teka mrene amarga nalika kuwi anakku lara nanging wis digawa kanggo berobat ora suda larane. Pas wis numindakake sholat maghrib kula dunga menawa anakku suda larane, kula nadzar bakal ngaji ing pesareyan Sawunggaling lan sawise dadi kasunyatan kula teka mrene maneh kanggo ngaji ning pesareyan.” (Bapak Imam, 20 Juni 2018)

Asil wawancara saka rong narasumber kasebut nuduhake menawa pesareyan Sawunggaling didadekake panggonan kang keramat dening masyarakat kang ziarah. Pesareyan Sawunggaling didadekake panggonan kramat amarga menawi dunga utawa nyuwun pepinginan apa wae ing mriku bakal bisa dadi kasunyatan. Mula para peziarah kang sowan ing pesareyan Sawunggaling ora tithik nanging saben taun mesthi nambah lan kabeh peziarah dadekake panggonan kasebut kanggo nadzar. Babagan pesareyan Sawunggaling kang dianggep kramat ora mung dingerteni masyarakat Lidah Wetan nanging kasebar nganti Kutha Surabaya.

Wong-wong akeh padha teka kanggo ziarah ing pesareyan Sawunggaling yaiku pas malem Jumat Legi. Dina iki dipitayani dening wong sing ziarah minangka dina becik kanggo nggolek berkah. Dina Jumat Legi iki dadi dina kramat amarga miturute pamikirane wong-wong yen dunga apa nyuwun panyuwunan apa wae bakal dadi kasunyatan, mula saka kuwi dina iki didadekake dina sakral. Nalika wong sing ziarah lan nadzar ing pesareyan lan pepingnane bisa dadi kasunyatan, dheweke bakal bali ning pesareyan lan nindakake apa wae sing wis diunena kayata gawa tumpeng, ngaji, sodaqoh lan liya-liyane. Kaya kang diandharake dening Cak Baidhowi minangka Juru Kunci ing ngisor iki.

“Mekaten Mas, tujuwane tradisi nadzar ing pesareyan iki ora liya medhia dunga kanggo wong akeh . dungane kuwi kanthi cara bertawasul, karo nyebut Asmane

supaya entuk rejeki akeh bisa lancer ora ana alangane. Wong-wong akeh dadekake pesareyan Sawunggaling dadi panggonan lan sawijine medhia kanggo ngabulake hajat apa wae sing dipingini.” (Bapak Baidhowi, 13 Maret 2018)

Asil wawancara ing ndhuwur bisa didudut menawi tujuwan peziarah kang sowan ing pesareyan Sawunggaling nduweni pirang-pirang tujuwan antarane kanggo nggoleki berkah, nyuwun rejeki sing akeh, nyuwun kesaktian kang dhuwur, apa sing dipepingini bisa dadi kasunyatan lan uga ana sing teka mung kanggo sarana ati lan pikirane bisa tenang, nyuwun keselamatan lan uga ana sing liyane. Pesareyan Sawunggaling didadekake panggonan kang keramat dening masyarakat kang ziarah. Pesareyan Sawunggaling didadekake panggonan kramat amarga menawi dunga utawa nyuwun pepinginan apa wae ing mriku bakal bisa dadi kasunyatan. Pirang-pirang motif lan ritual kang ditindakake ing pesareyan, nanging kabehe tetep njaga menawa pesareyan Sawunggaling yaiku panggonan sing kramat. Panggon ning ngendi para leluhure masyarakat Lidah Wetan nduweni kaluwihan lan luwih cedhak karo Gustine. Supaya luwih eling lan waspada marang perintahe Gustine sing wis dadekake bumi lan saisine. Pesareyan uga dadi panggonan sing ning ngendi supaya luwih eling yen mangke kita manungsa bakal pejah lan ora kekal ing alam dunya.

Peziarah kang teka ing pesareyan Sawunggaling nduweni tujuwan dhewe-dhewe kang ora padha pawongan siji lan liyane, gumantung karo apa kang dikarepake lan dijaluk. Pesareyan Sawunggaling didadekake dening peziarah kanggo njaluk berkah. Panjaluke pawongan siji lan liyane pasti beda, ana sing njaluk supaya usahane lancar, pingin entheng jodhoh, diwenahi derajat sing dhuwur lan liya-liyane kang ana sambungane karo urip saben dinane. Peziarah ndadekake pesareyan Sawunggaling dipitayani menawa duno kanthi khusus panjaluke sing maneka warna bakal bisa dadi kasunyatan.

4.4.2 Kirab Kadipaten Surabaya

Surabaya minangka kutha metropolitan karo kahuripan kutha sing realistis, isih nggatekake budaya tradhisional sing wis ditinggalake dening wong akeh. Budaya kang banjur dadi tradisi lan tuwuh nganti saiki yaiku adicara gelar doa. Budaya

gelar doa kanggo mengeti kulawarga Sawunggaling sabanjure dadi tradhisi sing ora bisa pisah saka masyarakat utamane kanggo masyarakat Lidah Wetan lan saindenge. Wiwit saka tradhisi gelar doa kasebut banjur tuwuh lan owah dadi adicara kirab budaya kanggo mengeti Raden Sawunggaling lan kulawargane. Sanajan adicara kirab budaya iki isih anyar yaiku isih limang taun, nanging nduweni teges lan fungsi kanggo masyarakat. Babagan kasebut amarga masyarakat Lidah Wetan lan saindhenge mitayani menawa Sawunggaling pahlawane bangsa lan leluhure warga Surabaya.

“Awale mas, tradhisi kirab kadipaten Surabaya biyen mung acara gelar doa, saka gelar doa kuwi banjur tuwuh konsep utawa idhe kanggo ngowahi jeneng dadi kirab budaya, masiya kirab iki wiwit ana nalika taun 2012 nganti saiki wis nduweni umur 5 taun nanging tradhisi iki isih dileluri dening msayarakat. Tradhisi kirab budaya iki isih padha kajaga kuwi mau amarga anane gabungan saka pirang-pirang budaya, saengga tradhisi haul Sawunggaling isih bisa katampa lan dilestarekake dening warga masyarakat Surabaya. Tradhisi gelar doa lan tradhisi kirab budaya kanggo mengeti Sawunggaling menika isih bisa lestari amarga anane dukungan saka pamarentah lan utamane saka masyarakat kang isih padha ngugemi lan nindakake tradhisi kasebut.” (Bapak Suyanto, 13 Maret 2018)

Andharan wawancara ing dhuwur yen tradhisi kirab kadipaten Surabaya diwiwiti saka adicara gelar doa. Adicara gelar doa kasebut sabanjure diowahi dadi kirab Kadipaten kanggo mengeti jasane Sawunggaling lan Tumenggung Jayengrono kang wis babad alas Lidah Wetan. Kirab kadipaten Surabaya wiwit ana nalika taun 2012, mula adicara kirab kasebut nganti saiki wis umur 5 taun. Senajan adicara kirab iki isih kaitung anyar, nanging nduweni teges lan fungsi kang gedhe utamane kanggo masyarakat Lidah Wetan. Adicara kirab kasebut ana amarga konsep utawa gagasan saka masyarakat kanggo nuwuhake tradhisi kang anyar lan sadurunge durung ana ing masyarakat Lidah Wetan.

Tradhisi kirab budaya iki isih kajaga amarga anane akulturasi budaya, saengga tradhisi haul Sawunggaling isih bisa katampa lan dilestarekake dening warga masyarakat Surabaya.

Kajaba kuwi, tradhisi gelar doa lan tradhisi kirab budaya kanggo mengeti Sawunggaling menika isih bisa lestari amarga anane dukungan saka pamarentah. Tradhisi kirab budaya minangka sawijine kearifan lokal sing butuh dilestarekake, saliyané kuwi legendha Sawunggaling ora bisa ucul saka sejarah Kutha Surabaya Wujud tradhisi kirab budaya nduweni tujuwan minangka sarana kreatifitas para pamudha kanggo wadah idhe utawa gagasane. Peserta tradhisi kirab budaya antarane yaiku saka Lidah Wetan, Lidah Kulon, Dukuh, Babatan, lan Laban. Ing Kirab Budaya iki saliyané ana kang perorangan nanging uga ana kang melu lan bentuk klompok antarane klompok pengurus pesareyan, klompok TPA/TPQ, klompok RT lan klompok Bonek. Para panitiya sajrone menehi tema ing adicara kirab Kadipaten Surabaya saben taun nduweni inti tema kang padha yaiku nyritakake Sawunggaling nalika nggoleki Tumenggung Jayengrono ing kadipaten Surabaya. Kaya kang diandharake dening Pak Suyanto minangka juru kunci ing ngisor iki.

Peserta kang melu kuwi antarane saka dhaerah Lidah Wetan, Lidah Kulon, Dukuh, Babatan lan Laban. Nanging uga ana sawijine peserta kang ngewenhi jeneng misale kaya klompok pengurus makam, kelompok TPA/TPQ, klompok RT lan klompok Bonek. Kirab Budaya iki diwiwiti jam 06.00 enjing lan ngumpul ning sisih kulone pesareyan. Sadurunge dimulai kuwi ana drama kang nyritakake Sawunggaling kang nyuwun pamit marang ibune yaiku Dewi Sangkrah kanggo nggoleki bapake ing kadipaten Surabaya. Ing adicara kirab budaya iki Mas, ora mung kirab ae nanging uga ana adicara istighosah, lomba suluk, wayang lan pengajian.” (Bapak Suyanto, 13 Maret 2018)

Anane sawijine limang makam kang manggon ing sisih kulone Masjid Al-Kubro karo masyarakat dipitayani dadi Makam kluwargane Sawunggaling, amarga babagan kasebut tuwuh sawijine parkumpulan kang ana ing masyarakat kang diwenehi jeneng paguyuban pecinta budaya Sawunggaling. Gagasan saka parkumpulan kasebut kang njalari anane kirab budaya kanggo mengeti Sawunggaling. Peserta kang melu ing adicara kirab kasebut antarane kayata klompok pengurus makam, kelompok TPA/TPQ, klompok RT lan uga ana klompok Bonek. Mula kang melu adicara kirab

budaya kuwi ora mung masyarakat Lidah Wetan nanging uga ana saka Lidah Kulon, Dukuh, Babatan, lan Laban.

Rangkaian adicara kirab tradhisi kirab Kadipaten Surabaya yaiku diwiwiti saka masyarakat kang kempal ing pesareyan Sawunggaling kang panggonane ana ing sisih kulone Masjid Al-Kubro wayah 06.00 esuk banjur ana drama kang nyritakake nalika Sawunggaling nyuwun pamit menyang ibune yaiku Dewi Sangkrah kanggo budhal nggoleki bapake yaiku Tumenggung Jayengrono ing Kadipaten Surabaya. Adicara salajenge yaiku kirab budaya kuwi dhewe. Saliyane adicara kirab budaya uga ana adicara istighosah kang ditindakake sadurunge adicara kirab, lomba suluk, wayang lan pungkasan yaiku pengajian.

Tradhisi kirab budaya kanggo mengeti Sawunggaling yaiku wujud kabudayan kang dadi peranan saka norma-norma lan aji-aji ing masyarakat. Sajrone kirab budaya bisa ditingali kepriye nilai-nilai lan norma-norma ing masyarakat bisa dituwuhake. Kajaba kuwi uga ana pirang-pirang simbol kang ana ing adicara kirab budaya lan simbol-simbol kasebut bisa diweruhi kayata simbol rute kirab, pusaka tombak beliring, pitik jago lan odhik-odhik. Simbol-simbol kasebut sesambungan karo lumakune manungsa nalika nindakake jejibahan. Kaya kang diandharake dening Pak Suyanto minangka juru kunci ing ngisor iki.

“Ing adicara kirab budaya iki Mas ana norma-norma lan ana simbol-simbol kang ana ing critane Sawunggaling sing bisa diwujudake ing jaman saiki. Wujude nilai-nilai lan norma-norma kuwi mau ana rong babagan sing bisa kita ngerteni lan dituwuhake yaiku nyuwun idi marang wong tuwa menawa badhe lunga lan norma tanggel jawab marang bojone. (Bapak Suyanto, 13 Maret 2018)

Tradhisi kirab budaya kanggo mengeti Sawunggaling saliyané mung kanggo mengeti Sawunggaling lan kirab budaya, uga ana babagan kang sesambungane karo norma-norma lan aji-aji ing masyarakat. Sajrone kirab budaya bisa ditingali kepriye norma-norma lan nilai-nilai kuwi mau bisa diwujudake ing masyarakat. Tuladha saka norma lan nilai-nilai kasebut kang bisa diwujudake ing saben dinane kayata nyuwun idi marang wong

tuwa menawa badhe lunga lan norma tanggel jawab marang bojone. Wujud norma-norma kuwi mau bisa dingerteni saka drama kolosal kang ana ing kirab budaya kasebut.

Kajaba kuwi ana pirang-pirang simbol kang ana ing adicara kirab Budaya. Simbol kasebut bisa diweruhi saka rute kirab, pusaka tombak beliring, pitik jago lan tradhisi odhik-odhik. Rute kang diliwati jrone adicara kirab kasebut saka pesareyan Sawunggaling nganti Kelurahan Lidah Kulon. Pesareyan Sawunggaling diumpamakake minangka dhaerah Lidah Donowati yaiku panggonan uripe Joko Berek lan Kelurahan Lidah Kulon kang diumpamakake Kadipaten Surabaya. Rute kang wis ditemtokake menika uga nduweni teges yaiku gambaran lumakune Joko Berek lan Demang Wangsa Drana kanggo menyang kadipaten Surabaya kuwi ora gampang lan nemokake akeh alangan. Pusaka tombak beliring kuning, tombak menika gambarake simbol peperangan. Tombak kang diwenhake marang para satriya nduweni teges gambarake sipat kajujuran.

Nang kirab iki Mas uga ana simbol-simbol kaya rute kirab, pusaka tombak beliring, pitik jago lan odhik-odhik. Kang kapisan simbol rute kirab kang diliwati yaiku mujudake gambaran lumakune Jaka Berek lan Demang Wangsa Drana menyang Kadipaten Surabaya. Sing kelo ro yaiku pusaka tombak Beliring. Sing ketelu yaiku pitik jago, pitik jago gambarake kekuwatan, ora wedi karo apa-apa lan wujude kesuburan. Sing pungkasan Mas yaiku tradhisi odhik-odhik, tradhisi odhik-odhik iki yaiku nyawatake dhuwit receh menyang lemah sing ditindakake wong sing nduwe hajat..” (Bapak Suyanto, 13 Maret 2018)

Pitik jago ing adicara kirab budaya gambarake minangka kewan ingon-ingon sing melu ning ngendi wae Sawunggaling lunga. Pitik jago ing jrone ceritane minangka kewan sing digawa Sawunggaling nalika nggoleki Tumenggung Jayengrono. Pitik nduweni teges yaiku kekuwatan, ora wedi karo apa-apa lan kasuburan. Kajaba kuwi pitik nduweni simbol daya pangaribawa kanggo pamimpin nalika numindakake jejibahane. Menawi ing babagan agama, utamane agama Islam pitik jago kasebut minangka tandha. Kluruke pitik minangka tandha menawa wis mlebu wayahe sholat. Kajaba babagan ing dhuwur uga ana tradhisi kang wis tuwuh ing masyarakat Lidah Wetan yaiku

odhik-odhik. Odhik-odhik yaiku tradhisi nyawatake dhuwit receh menyang lemah sing ditindakake masyarakat Lidah Wetan nalika nduwe hajat. Tujuwan odhik-odhik kanggo masyarakat yaiku kanggo sedekah. Senadyan cacah kang dimetokake ora kudu akeh nanging bisa nuwuhake rasa dermawan ing awake dhewe lan wong liya. Odhik-odhik dadi tradhisi kang ora ana hukum wajibe kanggo wong sing nduwe hajat.

PANUTUP

Sajrone bab panutup iki, bakal diandharake ngenani babagan kang wigati, yaiku ngenani dudutan lan saran. Babagan kaya mangkene iki arep diandharake ing ngisor iki:

5.1 Dudutan

Saka adharan kan wis diandharake ing bab-bab saudurunge mula bisa didudut yen TPS minangka tradhisi kang wis ditindakake dening masyarakat Lidah Wetan wiwit suwi banjur masyarakat saka dhaerah ngendi-ngendi padha melu nyengkuyung kabukti kanthi saya akehe masyarakat njaba sing sowan saperlu ziarah lan kaperluwan liyane. Pesareyan Sawunggaling sesambungan karo asal-usul Sawunggaling kang dadi crita ing jaman semana lan isih diugemi dening masyarakat Lidah Wetan. Crita saka jaman kala semana nganti jaman saiki isih dieling-eling dening masyarakat mligine masyarakat Lidah Wetan. Babagan kasebut amarga jasa-jasa saka Sawunggaling, rasa bektine Sawunggaling marang Ibune lan rasa bektine Sawunggaling marang negarane kanggo nglawan bangsa Walanda kang dadekake Sawunggaling isih dieling-eling nganti saiki. Ora mung kuwi wae, sejatine Sawunggaling yaiku minangka anak saka Tumenggung Surabaya kang dadekake Sawunggaling luwih dikurmati dening masyarakat. Sawunggaling uga nduweni ciri khas yaiku pithik jago kang digawa ing ngendi-endi lan pithik kasebut uga kerep menang menawi diadu karo pithik liyane. Saka crita kang ana ing masyarakat ngenani pejahe Sawunggaling akeh banget jinis critane, wiwit ana kang jlentrehake menawa Sawunggaling ilang kanthi cara ghaib lan uga ana versi kang nyritakake menawa Sawunggaling tilar ndonya amarga penyakit ing

dhaerah Kupang banjur dimakamna ing dhaerah Lidah Wetan.

Kanggo adicara babagan Tradisi Pesareyan Sawunggaling, adicara kasebut dianakake saindhenging dhaerah Pesareyan Sawunggaling ing kelurahan Lidah Wetan. Wiwit saka adicara rutin saben wulan, tigang wulan pisan lan taunan kabeh kagiyatan kasebut dianakake ing dhaerah Pesareyan Sawunggaling. Adicara kasebut sanuli ditekani peziarah saka dhaerah ing Surabaya. Tradhisi pesareyan Sawunggaling diperang dadi telu macem yaiku ziarah, kirab kadipaten Surabaya lan pungkasan adicara megengan.

Saben adicara nduweni uba rampe lan tata laku dhewe-dhewe. Adicara ziarah nduweni uba rampe yaiku: 1) kembang telon lan 2) dupa, lan nduweni tata laku yaiku: 1) wudhu lan 2) nemoni juru kunci. Adicara kirab kadipaten Surabaya nduweni uba rampe yaiku: 1) dupa, 2) kembang setaman, 3) panggang, 4) pitik ingkung, 5) kulupan utawa urap, 6) gedhang raja, 7) tumpeng, lan nduweni tata laku yaiku: 1) resik-resik pesareyan Sawunggaling, 2) khotmil Quran, 3) slametan, 4) pagelaran wayang. Lan ing adicara megengan nduweni uba rampe yaiku: 1) apem, 2) gedhang raja, 3) tumpeng lan lawuhe, 4) pitik ingkung, 5) kulupan, 6) kembang setaman lan nduweni tata laku yaiku: 1) resik-resik lingkungan masjid, 2) khotmul Quran, 3) ziarah makam, 4) kirab santri lan pengajian.

Fungsi folklor sajrone TPS yaiku: 1) minangka *sitem proyeksi*, yaiku kaca pangilone angen-angen saka kolektif. 2) minangka sarana pangesahe budaya, 3) minangka sarana pendhidhikan, 4) minangka piranti kanggo meksa lan ngawasi paugerane bebrayan, supaya tansah diugemi lan ditindakake dening bebrayan utawa *kolektif*, 5) minangka alat hiburan, lan 6) minangka fungsi ekonomi.

5.2 Pamrayoga

Sajrone panliten ana sawenehe pamrayoga kang wigati tumrap kahanan Tradhisi Pesareyan Sawunggaling kanggo mangsa ngarep. Bab kasebut minangka panjangkepe dudutan kang wis diandharake mau. Pamrayoga iki ngandharake sawenehe cara utawa pamawas kanggo tradhisi kasebut. Mulane, anane pamrayoga kasebut uga migunani tumrap panliten kabudayan iki, yaiku

panliten Tradhisi Pesareyan Sawunggaling ing Lidah Wetan Kecamatan Lakarsantri Kutha Surabaya.

Adhedhasar paedah panliten, dikarepake panliten bisa nggayuh sakabehe tujuwan panliten. Banjur panliten Tradhisi Pesareyan Sawunggaling ing Lidah Wetan iki kalebu salah sawijine tuladha kanggo nguri-uri kabudayan Jawa. Mulane kudu ana panliten kang saemper kanggo njaga kahanan kabudayan Jawa tansah gesang ing bebrayan. Bab kasebut ana gegayutan karo kahanan kabudayan Jawa kang wiwit kalindhih manca.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Yogyakarta: Rineka Cipta
- Danandjaja, James. 2002. *Folklor Indonesia Ilmu Gosip, Dongeng, Dan Lain-Lain*. Jakarta: PT Tempri
- Djamaris, Edward. 1993. *Nilai Budaya dalam Beberapa Karya Sastra Daerah di Sumatra*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa
- Endraswara, Suwardi. 2009. *Metodelogi Penelitian Folklor*. Yogyakarta: Medpres
- _____. 2013. *Folklor Nusantara*. Yogyakarta: Penerbit Ombak
- Hutomo, Suripan. 1991. *Mutiara yang Terlupakan: Pengantar Studi Sastra Lisan*. Surabaya: HISKI
- Koentjaraningat. 1984. *Manusia dan Kebudayaan di Indonesia*. Jakarta: Djambatan
- _____. 1987. *Kebudayaan, Mentalitas dan Pembangunan*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- _____. 1990. *Pengantar Ilmu Antropologi*. Jakarta: Rineka Cipta
- _____. 1994. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka
- Kuntowijoyo. 2006. *Budaya dan Masyarakat*. Yogyakarta: Tiara Wacana
- Lantini, Endah Susi, dkk. 1996. *Refleksi Nilai-nilai Budaya Jawa Dalam Serat Suryaraja*. Jakarta: Cv Putra Sejati Rasa
- Maran, Rafael Raga. 2000. *Manusia dan Kebudayaan dalam Perspektif Ilmu Budaya Dasar*. Jakarta: Rineka Cipta
- Moleong, Lexy J. 2009. *Metodelogi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosda Karya
- Nurgiyantoro, Burhan. 1998. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Santosa, Gempur. 2007. *Metode Penelitian Kuantitatif dan Kualitatif*. Jakarta: Prestasi Pustaka Publisher
- Soekanto, Soerjono. 1993. *Beberapa Teori Sosiologi Tentang Struktur Masyarakat*. Jakarta: Raja Grafindo Persada
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: UNESA Unipress
- Sugiyono. 2011. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta
- Sulaeman, M. Munandar. 1998. *Ilmu Budaya Dasar*. Bandung: PT Eresco